

اندومتریوز و ناباروری

بسم الله الرحمن الرحيم

اندومتریوز و ناباروری

باهمکاری:

دکتر ربابه طاهری پناه

دکتر محمد اسلامی

دکتر مهدیه یزدان پناه

دکتر فرین فرج زاده

پرنیان عندلیب

اعظم دخت رحیمی

زیر نظر:

دکتر محمد اسماعیل مطلق

مرکز تحقیقات بهداشت باروری و ناباروری
دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی

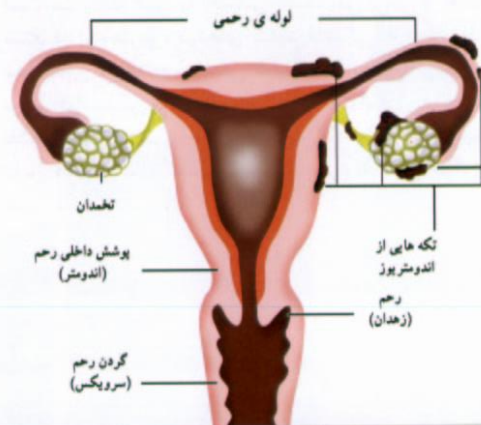
وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی
معاونت بهداشت
دفتر سلامت جمعیت خانواده و مدارس
انارو ناباروری سالم

اندومتریوز چیست؟

اندومتریوز بیماری است که در تعداد نسبتاً زیادی از خانم‌هایی که در سن باروری هستند، دیده می‌شود. نام این بیماری از واژه‌ی اندومتر یعنی بافتی که سطح داخلی رحم را می‌پوشاند و هر ماه در دوره‌ی قاعدگی رشد کرده و سپس ریزش می‌کند، گرفته شده است. در واقع بافت اندومتر باید فقط در درون رحم وجود داشته باشد.

در اندومتریوز، بافتی شبیه اندومتر در خارج از رحم دیده می‌شود. بنابراین، این بیماری زمانی اتفاق می‌افتد که بافت پوشاننده داخل رحم (اندومتر) در بعضی دیگر از اعضای بدن که بیشتر در شکم و لگن قرار دارند نیز به وجود آمده و شروع به رشد نماید.

این بیماری در برخی اعضای بدن بیشتر دیده می‌شود. این اعضا عبارتند از: تخمدان‌ها، سطح بیرونی رحم، لوله‌های رحمی،

عنوان و نام پدیدآور: اندومتریوز و ناباروری / با همکاری ریاضه طاهری‌پناه. [و دیگران]
[برای] وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی معاونت بهداشت
دفتر سلامت جمعیت خانواده و مدارس اداره باروری سالم
مرکز تحقیقات بهداشت باروری و ناباروری دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی / زیر نظر محمداسماعیل مطلق.
مشخصات نشر: تهران: فوژان گرافیک، ۱۳۹۴
مشخصات ظاهری: ۳۴ ص.؛ تصویرارنگی؛ ۹/۵×۱۹ سم.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۸۱۵۰-۱۷-۶
وضعیت فهرست نویسی: فیا
یادداشت: با همکاری ریاضه طاهری‌پناه، محمد اسلامی، مهدیه یزدانی‌پناه، پریان عبدالپ، اعظم‌دخت رحیمی.
موضوع: علمی - پزشکی
شابک افزوده: طاهری‌پناه، ریاضه‌شناسه افزوده: مطلق، محمداسماعیل، ۱۳۳۲
شابک افزوده: ایران: وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی
دفتر سلامت جمعیت، خانواده و مدارس، اداره باروری سالم
شابک افزوده: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی
مرکز تحقیقات بهداشت باروری و ناباروری
رده بندی کتبی: R۵۸۱/۹۵
رده بندی دیویی: ۶۱۶/۶۹۲، شماره کتابشناسی ملی: ۳۸۸۷۳۹۲
نوبت چاپ: اول

عنوان: اندو متریوز و ناباروری
طراحی و چاپ: انتشارات فوژان گرافیک
تلفن: ۰۱۱-۲۶۲۰۳۸۱
مدیر هنری: داریوش حبیب خانی
تصویر سازی: مرجان شریعت مهر، پویا حبیب خانی
نوبت چاپ: اول ۱۳۹۲
چاپ و لیتو گرافی: ایده پردازان
تیراژ: ۶۰۰۰۰ نسخه

تمامی حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی و مرکز تحقیقات بهداشت باروری و ناباروری دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی است. هر گونه انتشار مطالب این کتاب منوط به کسب مجوز کتبی از دفتر سلامت جمعیت، خانواده و مدارس وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و مرکز تحقیقات بهداشت باروری و ناباروری دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی است.

**عواملی که
می توانند
با اندومتریوز
در ارتباط
باشند کدامند؟**

بافت‌های لگنی و فضایی که بین روده‌ها، مثانه و رحم وجود دارد. این بیماری در محل‌هایی مانند روده بزرگ، مثانه، روده‌ی کوچک و آپاندیس کمتر دیده می‌شود. به ندرت ممکن است این بیماری در جاهایی دورتر از دستگاه تناسلی دیده شود.

بافت اندومتر در هر قسمت از بدن که باشد، مانند اندومتر درون رحم نسبت به هورمون‌هایی که ماهیانه باعث قاعدگی می‌شوند حساس خواهد بود. بنابراین این بافت در طول دوره‌ی قاعدگی رشد کرده و در پایان دوره، ریزش و خونریزی می‌کند. در شرایط طبیعی خون قاعدگی از راهی که در مسیر واژن وجود دارد خارج می‌شود، در حالی که در اندومتریوز، به دلیل این که بافت‌هایی خارج از رحم قرار دارند، مسیری برای خروج خون قاعدگی و بافت‌های همراه آن وجود ندارد و این خون در داخل بدن ریخته می‌شود. وقتی خون به داخل بدن ریخته شود، باعث تحریک بافت اطراف، درد و چسبندگی می‌گردد و کم‌کم باعث افزایش درد قاعدگی و حتی درد هنگام تماس جنسی یا اجابت مزاج می‌شود.

حدود ده درصد از زنان در سنین باروری ممکن است اندومتریوز داشته باشند. عده‌ای از زنان مبتلا به اندومتریوز ممکن است مشکلات کمی را احساس کنند، ولی برخی از خانم‌های مبتلا به اندومتریوز، دردهای شدید قاعدگی، دردهای طولانی مدت لگن و رابطه‌ی جنسی دردناک را تجربه می‌نمایند. در برخی افراد ممکن است ناباروری تنها علامت ابتلای به اندومتریوز باشد. گاهی اندومتریوز وقتی تشخیص داده می‌شود که بیمار به دلیل دیگری مثل کیست تخمدان مکرر یا دلایل دیگر مورد عمل جراحی لگنی قرار می‌گیرد.

اندومتریوز معمولاً از سنین نوجوانی و جوانی شروع شده و بعد از چند سال (حدود ۸ - ۲ سال) خود را نشان می‌دهد. بیماری اندومتریوز هم در زنان دارای فرزند و هم در زنانی که تا کنون باردار نشده‌اند، دیده می‌شود.

عوامل زیر احتمال اندومتريوز را افزايش مي‌دهد:

۱- سن:

خانم‌ها در تمام سنين در معرض ابتلاي به اندومتريوز هستند، هر چند که اين بيماري در خانم‌هاي ۳۰-۴۰ ساله بيشتر است.

۲- نداشتن فرزند:

بارداري مي‌تواند از زن در برابر اندومتريوز محافظت نمايد. نداشتن فرزند احتمال اندومتريوز را افزايش مي‌دهد.

۳- خونريزي بيش از ۷ روز:

اين بيماري در خانم‌هايي که دوره خونريزي قاعدگي آنها بيشتر از هفت روز طول مي‌کشد، بيشتر ديده مي‌شود.

۴- دوره قاعدگي کمتر از ۲۸ روز:

احتمال اندومتريوز در خانم‌هايي که فاصله زماني شروع يك قاعدگي تا شروع قاعدگي بعدي کمتر از ۲۸ روز است، بيشتر است.

۵- وجود لکه‌بيني بين قاعدگي‌ها:

لکه‌بيني بين خونريزي‌هاي قاعدگي مي‌تواند يکي از علايم اندومتريوز باشد.

۶- سن اولين قاعدگي:

معمولا قاعدگي در افراد مبتلا به اندومتريوز در سنين کمتر از ۱۲ سالگي شروع شده است.

۷- سابقه‌ي خانوادگي:

اندومتريوز در افرادي که خواهر يا مادر آنها مبتلا به اين بيماري باشند، بيشتر ديده مي‌شود. اگر يکي از اعضاي خانواده مبتلا به اندومتريوز باشد، بهتر است با پزشک در اين مورد مشورت گردد.

اين قرص‌ها درد را کمتر مي‌کند

اندومتريوز در خانواده ما بوده

علائم اندومتریوز

الف) درد:

خیلی از خانم‌ها در هنگام قاعدگی دردهای خفیفی را تجربه می‌کنند که طبیعی است. به دردهای قاعدگی شدیدتر از دردهای عادی دیسمنوره می‌گویند. ممکن است دیسمنوره علامتی از اندومتریوز یا مشکلات لگنی دیگر باشد، البته وجود دیسمنوره در یک خانم حتماً به مفهوم مبتلا بودن به اندومتریوز یا مشکلات دیگر لگنی نیست.

معمولاً اگر دردهای شدید قاعدگی (دیسمنوره) در سال‌های اول قاعدگی وجود نداشته باشد و در سنین بالاتر اتفاق بیفتد، ممکن است یک علامت هشداردهنده اندومتریوز باشد. گاهی اوقات این دردهای شدید ممکن است با تهوع، استفراغ یا اسهال همراه شود. البته باید به یاد داشت که ممکن است برخی زنان مبتلا به اندومتریوز هیچ درد و اسپاسم شدیدی را هرگز احساس نکنند.

همچنین ممکن است اندومتریوز هیچ علامتی نداشته باشد، ولی در هر صورت درد، علامت اصلی این بیماری است که ممکن است به صورت‌های زیر باشد:

- قاعدگی‌های بسیار دردناک
- درد زیر شکم، قبل و در طول قاعدگی

• دردهای اواسط دوره قاعدگی (ناشی از تخمک‌گذاری)

• درد در هنگام تماس جنسی یا پس از آن

• درد هم‌زمان با حرکات روده

• درد کمر یا لگن که در هر زمانی اتفاق می‌افتد.

درد همیشه علامت شدت بیماری نیست. ممکن است برخی زنان با اندومتریوز شدید، اصلاً دردی را احساس نکنند، ولی برخی زنان با بیماری خفیف‌تر، درد شدیدتری داشته‌باشند.

ناباروری و اندومتريوز

اندومتريوز یکی از عوامل مهم ناباروری است و در ۳۰-۵۰ درصد از زنان نابارور دیده می‌شود. احتمال بارداری در هر ماه در یک خانم در محدوده‌ی سی سالگی حدود ۲۰ درصد است، یعنی این که از هر ۱۰۰ زوج خواهان فرزندی که از روش‌های فاصله‌گذاری بین بارداری استفاده نمی‌کنند، تماس جنسی مرتب داشته و مشکل ناباروری ندارند، حدود ۲۰ زوج در هر ماه باردار می‌شوند. این احتمال در بیماران ناباروری که اندومتريوز خفیف درمان نشده دارند به ۴-۲ درصد در هر ماه کاهش می‌یابد. بیماران نابارور با اندومتريوز متوسط تا شدید میزان باروری ماهیانه کمتر از ۲ درصد دارند.

هر قدر درجه اندومتريوز بیشتر باشد، درمان‌های ناباروری پیشرفته‌تری را نیاز خواهد داشت. در واقع درجه‌بندی بیماری اندومتريوز با موفقیت درمان‌های ناباروری در ارتباط است.

۱۱

ب) خونریزی قاعدگی:

خونریزی قاعدگی در بین زنان مبتلا به اندومتريوز بسیار متغیر است و شامل:

- خونریزی شدید
- قاعدگی طولانی‌مدت
- خونریزی نامنظم
- لکه‌بینی، می‌باشد.

نشانه‌های دیگر شامل:

- علایم گوارشی یا ادراری مثل خونریزی
- فعالیت نامنظم روده‌ها مثل اسهال
- نفخ، سیری زودرس، تهوع و استفراغ
- خستگی
- ناباروری
- مشکلات احساسی مثل افسردگی و اضطراب

۱۰

اندومتریوز چگونه تشخیص داده می شود؟

اندومتریوز به تنهایی از روی علائم قابل تشخیص قطعی نیست. پزشک ممکن است در موارد زیر به اندومتریوز مشکوک شود:

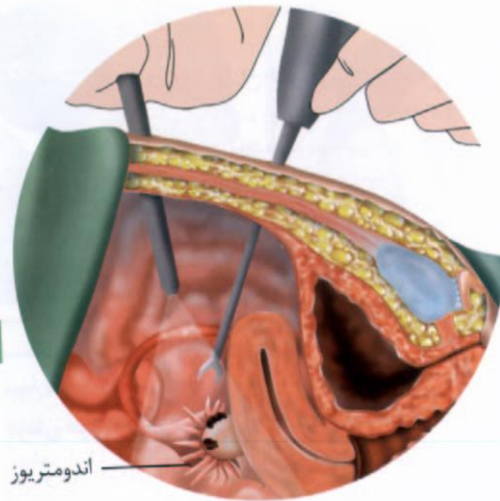
- وجود مشکلات باروری
- دردهای شدید قاعدگی ناشی از گرفتگی های عضلانی
- وجود درد هنگام تماس جنسی
- دردهای مزمن لگنی
- کیست تخمدانی طولانی مدت و ...

پزشک در صورت یافتن برخی علامت‌ها در هنگام معاینه لگن، ممکن است به اندومتریوز مشکوک شود. هر خانمی می‌تواند با پاسخ دادن به پرسشنامه‌ای ساده که برای این بیماری طراحی شده است خود را ارزیابی نموده و بر اساس نمره‌ای که از این پرسشنامه به دست می‌آورد، خود را سالم تلقی نماید و یا این که با شک به وجود این بیماری برای بررسی بیشتر به پزشک مراجعه نماید. یک نمونه از پرسشنامه در پایان همین متن برای استفاده شما آورده شده است.

پزشک به جز معاینه، با توجه به صحبت‌های بیمار درباره‌ی

تاریخچه‌ی بیماری نیز می‌تواند متوجه احتمال این بیماری شود. تشخیص قطعی این بیماری، بعد از استفاده از روش‌های جراحی مورد نیاز مانند لاپاروسکوپی خواهد بود.

لاپاروسکوپی یک عمل جراحی سرپایی است که به پزشک در دیدن و جستجوی اندومتریوز در داخل لگن کمک می‌کند. شدت بیماری اندومتریوز نیز با این عمل مشخص می‌شود. البته باید توجه داشت که ممکن است بیماری فرد شدید نباشد، ولی او درد زیادی را احساس کند و یا مبتلا به ناباروری باشد. به غیر از این روش، ممکن است برای تشخیص و به دست آوردن اطلاعات بیشتر از روش‌هایی مانند سونوگرافی، سی تی اسکن یا MRI هم استفاده شود.

مهم

توجه کنید: یکی از اساسی‌ترین اصول در روبرو شدن با اندومتريوز، جلوگیری از پیشرفت آن است. برای این که بتوان از روند پیشرفت این بیماری پیشگیری کرد و یا سرعت آن را به حداقل ممکن کاهش داد، باید این بیماری زودتر شناخته شده و تشخیص داده شود. تشخیص هرچه سریع‌تر و دقیق‌تر اندومتريوز در نوجوانان برای جلوگیری از پیشرفت بیماری و درمان درد مزمن لگنی و ناباروری احتمالی آینده ضرورت دارد. بنابراین افرادی که مکرراً با علامت‌هایی که گفته شد مواجه می‌شوند و یا دردهای گفته شده را احساس می‌کنند، نباید نسبت به آن بی‌تفاوت باشند. به این افراد تأکید می‌شود که برای اطمینان از عدم وجود بیماری و یا آغاز درمان آن (در صورت وجود بیماری) در اولین فرصت ممکن به پزشک مراجعه نموده و همه مشکلات خود را با او در میان بگذارند.

درمان

چگونگی درمان اندومتريوز به عواملی مانند سن، شدت علائم بیماری، شدت بیماری، تمایل فرزندآوری در آینده و ... بستگی دارد. به طور کلی درمان برای هر فرد متناسب با شدت بیماری متفاوت می‌باشد.

تسکین دهنده‌های درد:

نوع درمان اندومتريوز به عواملی مانند سن، شدت علائم بیماری، شدت بیماری، تمایل به فرزندآوری در آینده و ... بستگی دارد. به طور کلی درمان برای هر فرد متناسب با شدت بیماری متفاوت می‌باشد.

درمان هورمونی:

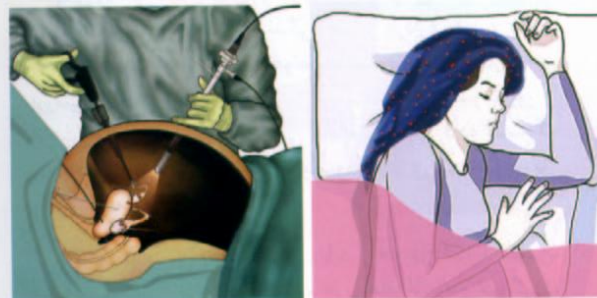
برخی درمان‌های هورمونی در کاهش علائم دردناک اندومتريوز موثر هستند.

سبک زندگی:

در درمان اندومتريوز ورزش، رژیم غذایی سالم و استراحت کافی به کاهش درد کمک می‌کند. برای کاهش علائم یبوست ناشی از اندومتريوز، توصیه به نوشیدن مایعات زیاد و استفاده از رژیم غذایی با فیبر زیاد شامل میوه، سبزی، حبوبات و غلات می‌شود. درد در برخی خانم‌ها با ورزش و تکنیک‌های استراحت بهتر می‌شود که ممکن است به دلیل کاهش فشار روانی ناشی از دردهای مزمن باشد.

درمان جراحی:

اگر اندومتريوز هنگام جراحی تشخیص داده شود، پزشک ممکن است بافت اندومتريوز را از بین برده و یا چسبندگی‌های ایجاد شده را بردارد.

بارداری:

اگر چه ثابت نشده است که بارداری موجب درمان اندومتريوز باشد، ولی در طول بارداری شدت اندومتريوز کاهش می‌یابد. البته ممکن است مدتی پس از بارداری اندومتريوز برگشت نماید.

شیوه زندگی سالم و اندومتریوز:

اندومتریوز در سنین نوجوانی شروع شده و به آهستگی در طول زندگی گسترش می‌یابد. علل آن کاملاً شناخته شده نیست و عقیده بر این است که علل ژنتیکی و ارثی در ایجاد این بیماری نقش دارند. از نظر علمی هنوز مدارکی وجود ندارد که راه‌های پیشگیری از اندومتریوز را به طور کامل نشان دهد. در هر صورت برخی از شیوه‌های زندگی در کاهش خطر ابتلای فرد به این بیماری کمک‌کننده است.

مانند بیشتر مشکلات سلامتی در رابطه با ناباروری، تغییر شیوهی زندگی نقش مهمی را در کنترل و درمان اندومتریوز ایفا می‌کند. این تغییر شیوهی زندگی، هم بر بارداری فرد و هم بر کاهش علائم اندومتریوز اثر خواهد داشت. برای مثال در برخی بررسی‌ها ثابت شده است که ورزش منظم خطر اندومتریوز را کاهش می‌دهد. همچنین برخی مطالعات نشان داده است که رژیم غذایی با گوشت قرمز زیاد و میوه و سبزی کم، اندومتریوز را افزایش می‌دهد.

در صورت ابتلای به اندومتریوز، باید از خوردن الکل، کافئین، لبنیات، گوشت قرمز، شکر، گندم و چربی‌های اشباع پرهیز گردد.

نکته:

در سالیان اخیر، به کارگیری روش‌های مختلف در صنایع و تولید فرآورده‌های مختلف، تحولی عظیم در زندگی بشر به وجود آورده است. البته باید به این مساله توجه داشت که در برخی از موارد این فرآورده‌ها و مواد، مشکلاتی را برای سلامت انسان ایجاد نموده است. مواد صنعتی فعال در ساخت ترکیبات شیمیایی صنعتی، آفت کش‌ها، حشره کش‌ها و قارچ کش‌ها پس از آن‌که سوزانده و دفن می‌شوند موجب آزادی ترکیبی به نام دیوکسین می‌گردند.

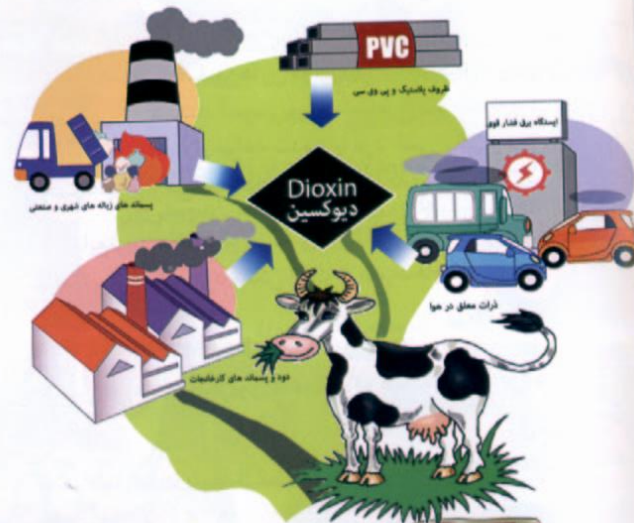
دیوکسین، گروهی از ترکیبات بسیار سمی هستند که توسط صنایع مختلف یا سوزاندن زباله‌ها وارد محیط زیست می‌گردند. این مواد سمی در چربی حیوانات تجمع می‌یابند. این عوامل نه تنها سرطان‌زا می‌باشند، بلکه مشکلاتی در سیر باروری نیز ایجاد می‌نمایند. یکی از مشکلات باروری ایجاد شده توسط این مواد، اندومتریوز می‌باشد. بنابراین مصرف چربی‌های حیوانی باید به حداقل رسانده شود.

دیوکسین، در پلاستیک‌های ظروف یک بار مصرف و در پدهای بهداشتی که پوشش داخلی آن

از مواد پتروشیمی غیراستاندارد تهیه شده باشد نیز، به میزان بالایی آزاد می‌شود. این سموم بلافاصله پس از ورود به بدن در سیستم غددی و سلولی و ترکیب‌هایی که در ارث و ژنتیک نقش دارند وارد شده و تغییراتی را ایجاد می‌کنند که می‌تواند به نسل‌های بعد هم منتقل گردد. لذا توجه و تأکید به استفاده از پدها و لوازم یک بار مصرف بهداشتی استاندارد توصیه می‌گردد.

خلاصه:

میلیون‌ها زن در سراسر دنیا مبتلا به اندومتريوز هستند. اندومتريوز به خصوص زمانی که باروری با اختلال مواجه شده و یا درد ناشی از آن زندگی را تحت تأثیر قرار می‌دهد، نیاز به توجه ویژه دارد.

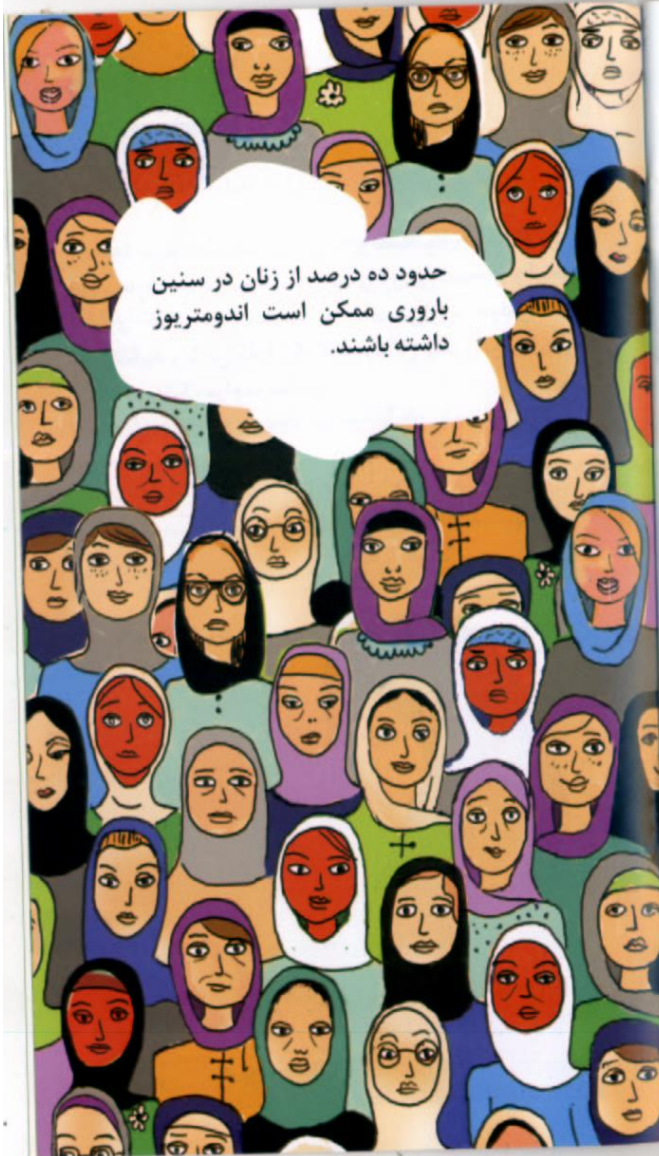
شایع‌ترین علامت این بیماری، درد لگنی به خصوص هنگام قاعدگی است. این درد ممکن است به صورت‌های زیر باشد:

- درست قبل یا در طول قاعدگی
- بین دوره‌های خونریزی قاعدگی که در طول قاعدگی بدتر شود
- در طول مدت یا بعد از تماس جنسی
- با حرکات روده و در طول ادرار کردن

علامت دیگر این بیماری مشکل در بارداری فرد است، البته این نوع مشکلات آسیبی را برای بارداری فرد به وجود نمی‌آورد.

درد اندومتريوز ممکن است در تمام زندگی فرد ادامه داشته باشد. این امکان وجود دارد که درد این بیماری مکرراً بعد از درمان هم عود نماید. بنابراین، این بیماری کیفیت زندگی فرد را تحت تأثیر قرار داده و عامل فشارهای روحی و روانی برای او خواهد بود. به دلیل تأثیر این بیماری در ابعاد مختلف زندگی، تشخیص زودرس آن در درمان و پیشگیری از عوارض آن از اهمیتی ویژه برخوردار است.

حدود ده درصد از زنان در سنین باروری ممکن است اندومتريوز داشته باشند.

پرسشنامه:

شما می‌توانید با پاسخ دادن به پرسشنامه‌ای ساده که برای این بیماری طراحی شده است خود را ارزیابی نموده و بر اساس امتیازی که از این پرسشنامه به دست می‌آورید خود را سالم تلقی نمایید و یا این که با شک به وجود این بیماری برای بررسی بیشتر به پزشک مراجعه نمایید.

۱. آیا در طول شش ماه گذشته دردهای شدید قاعدگی - که معمولاً باعث عدم حضور شما در محل کار یا مدرسه می‌گردد و یا باعث می‌شود که نتوانید فعالیت‌های روزانه خود را انجام دهید - داشته‌اید؟
 بلی ☐ خیر ☐

۲. آیا در طول شش ماه گذشته درد لگنی در مواقعی غیر از هنگام قاعدگی داشته‌اید؟
 بلی ☐ خیر ☐

۳. در صورت متاهل بودن آیا در طول شش ماه گذشته درد هنگام تماس جنسی را تجربه کرده‌اید؟
 بلی ☐ خیر ☐

۴. آیا دوره قاعدگی شما به شکل غیرمعمول طولانی بوده است؟ (قاعدگی بین ۴ تا ۸ روز طبیعی است)
 بلی ☐ خیر ☐

۵. آیا در طول شش ماه گذشته، در زمان سیکل قاعدگی خود خونریزی سنگینی داشته‌اید؟
 بلی ☐ خیر ☐

۶. آیا در طول شش ماه گذشته دوره‌های قاعدگی شما نامنظم بوده است؟
 بلی ☐ خیر ☐

۷. آیا دردهای روده‌ای در حین اجابت مزاج به خصوص هنگام قاعدگی را تجربه نموده‌اید؟
 بلی ☐ خیر ☐

۸. آیا یبوست یا اسهال را که به خصوص در زمان قاعدگی بدتر می‌شود، داشته‌اید؟
بلی ☐ خیر ☐

۹. آیا بیش از یک سال است که برای بارداری تلاش می‌کنید و باردار نشده‌اید؟
بلی ☐ خیر ☐

۱۰. آیا هنگام ادرار کردن درد را تجربه کرده‌اید؟
بلی ☐ خیر ☐

۱۱. آیا سابقه خانوادگی اندومتریوز داشته‌اید؟
بلی ☐ خیر ☐

۱۲. آیا افسردگی یا خستگی غیر معمول داشته‌اید؟
بلی ☐ خیر ☐

در صورتی که به بیش از ۵ سوال از سوالات بالا پاسخ مثبت دادید، برای مشاوره بیشتر به پزشک خود مراجعه نمایید.

مرکز تحقیقات بهداشت بارداری و ناباراری
دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی

وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی
سازمان بهداشت
معاونت سلامت، خانواده و مدارس
دفتر ملی سلامت و مدارس